

АНОТАЦІЯ

Пазинюк М. В. Зображення музичних інструментів і музикантів в українському малярстві XVI–XVIII століть. – Кваліфікаційна наукова праця на правах рукопису.

Дисертація на здобуття ступеня доктора філософії у галузі 02 Культура і мистецтво зі спеціальності 023 Образотворче мистецтво, декоративне мистецтво, реставрація. Карпатський національний університет імені Василя Стефаника, Міністерства освіти і науки України, м. Івано-Франківськ, 2026.

Досліджується основна тема: особливості іконографії, стилістики, жанрової різноманітності зображення музичних інструментів і музикантів в українському малярстві XVI–XVIII століть.

Уперше в мистецтвознавчому науковому дискурсі систематизовано зображення музикантів і музичних інструментів в українському живописі XVI–XVIII ст. Узагальнено матеріали, зібрані автором у процесі дослідження візуального матеріалу стосовно особливостей розвитку музичної теми в образотворчому мистецтві України.

Проаналізовано велику джерельну базу вітчизняних та закордонних наукових досліджень, які стосуються цих пам'яток. Вивчено і критично проаналізовано теоретичні праці, наукові статті й інші джерела, які висвітлюють різні аспекти особливостей розвитку музичної теми на території України, указують на взаємодію релігії та музики, яка сягає часів палеоліту. Розглянуто візуальні артефакти давньої музики, які є базисом для формування напрямів музичної теми у візуальному мистецтві Європи. Стверджується, що зразки античного світу стають основою для сюжетів музичної теми в живописі Європи як релігійного, світського та міфологічно-алегоричний напрям.

Іконографічний матеріал розглянуто в історико-богословському контексті музичних мотивів у християнських сюжетах малярства. Указані особливості біблійних текстів стосовно царя-музиканта Давида, окреслено варіабельність музичних мотивів у сюжетах «Страшного суду», обґрунтовано підстави

включення в іконографію «Різдва Христового» пастухів із музичними інструментами. Узагальнено основні сюжетів музичної теми у європейському й українському малярстві часів Середньовіччя й Ренесансу (сюжети «Різдво», «Вознесіння Христа», «Вознесіння Марії», «Подорож у Єгипет», «Благовіщення», «Коронація Богородиці» тощо). Уперше в українському мистецтвознавстві проаналізовано концепцію співаючих і музикуючих ангелів, адже події Апокаліпсису вказують на використання ангелами музичних інструментів – сурм, що згодом стає підставою для виникнення зображення різних варіантів ангелів-музикантів у живописі, графіці й скульптурі періоду Середньовіччя та Ренесансу.

Досліджено іконографію музикантів і музичних інструментів в українському іконописі XVI ст., розмежовано музичні мотивів за значенням їх в іконографії сюжетів. Розглянуто візуалізацію біблійних текстів в іконописі та викоремлено візуалізацію світської музичної культури у сюжетах «Страшний Суд», «Святий Юрій» тощо. Пастухи в іконах «Різдва» здебільшого мають при собі музичний інструмент (переважно ріжок) як атрибут професійної діяльності, вони або тримають його у руках, або безпосередньо музикують у правій частині іконографічної схеми. Проаналізовано персонажів із музичними інструментами сюжету «Страшний суд» (ангели-музиканти, чорти-музиканти, псалмоспівець Цар Давид, реальні музики) і додатково емоційно акцентують на двох шляхах християнина (до вічного блаженства чи до пекельних страждань). Схематичність зображень таких українських ікон не дає можливості з великою точністю ідентифікувати аерофони. Світська музична культура в іконописі представлена музикантами-грішниками в страшносудних сценах, вони отримали найбільшу варіабельність у мистецькому представленні, адже були знайомі тогочасному глядачам і художникам із повсякденного життя. Невеличкі світські музичні сцени з музикантами на вежах містять окремі українські ікони різних сюжетів у XVI ст.

Вперше комплексно простежено еволюцію іконографії, стилістики й жанрової різноманітності зображень музикантів і музичних інструментів у

живописі України XVII–XVIII ст. Констатується, що музичні мотиви церковного малярства XVII–XVIII ст. варто розглядати як у контексті національної іконописної традиції, так і враховувати західноєвропейські впливи в іконографії та стилістиці. Світське зображенням реального хору є в іконі із с. Ситихова, яке поєднує народні типажі з традиційною християнською іконографією. Воно суголосне українській традиції зображення історичних осіб і донаторів у іконописі. Натомість у сюжетах «Різдва» продовжується традиція представляти пастухів із духовими музичними інструментами у XVII–XVIII ст., але ікони стають менш масштабні. Водночас прослідковується тенденція до поділу сюжету на менші сцени «Поклоніння пастухів», «Поклоніння царів», які поступово витісняють цей музичний мотив. Музиканти в схемах страшносудних зображень XVII–XVIII ст. також трансформуються: частково зберігається традиція зображати чортів-музик; зникає образ Царя Давида; спорадично існує візуалізація музикантів-грішників. До кінця XVIII ст. на цих іконах залишаються лише ангели-музиканти, але під впливом західноєвропейських зразків їх зображають під небесами біля Ісуса Христа у верхній частині зображення. Проаналізовано образи ангелів-музикантів у різних сюжетах церковного малярства як символи емоційного піднесення та глорифікації в іконографії «Успіння Богородиці» («Внебовзяття»), «Коронації Богородиці». Суттєво розширюється перелік музичних інструментів на яких грають ангели (лютні, арфи, скрипки, флейти тощо). Причому сюжети «Коронація Богородиці» з ангелами-музикантами зустрічаємо на зображеннях у храмах Західного і Східного християнства, а «Внебовзяття» лише на католицьких зразках. У програмі малярства церкви с. Пійло ідентифіковано образ св. Цецилії – покровительки музики у католицькій традиції, а наявність у пійлівських розписах груп реальних музикантів обабіч неї формують своєрідний традиційний «священний концерт». Він суголосний загальному напрямку змісту намальованого й носить костельний характер. Ці факти увиразнюють шляхи прийняття українським малярством західноєвропейської іконографії. Музичні теми в збережених розписах костелів призначалися для

глюрифікації та пропагуванням догм Західної Церкви, прославлення діяльності її орденів тощо, а їх композиція та стилістика розписів підсилює відчуття ілюзорності й помпезності.

Здійснено детальний аналіз жанрових особливостей музичної теми у світському живописі України XVII–XVIII ст., адже її розвиток у XVII–XVIII ст. поживавлюється. Активізуються побутовий, історичний і портретний, алегорично-міфологічний жанри, тому розширюється коло сюжетів з музикантами та музичними інструментами. Ангелів-музикантів бачимо в окремих зразках портретного жанру. Реалістичних зображень світських осіб із музичними інструментами, попри велику поширеність їхнього побутування, застосування в приватному житті українських еліт, не спостерігаємо. Вважаємо, що такі зображення не були затребувані й не відповідали українській культурній традиції. Хоч детальне знайомство українських малярів із західноєвропейськими зразками світського музичного портрету підтверджує ряд малюнків-копій учнів лаврської іконописної майстерні із різною музичною тематикою, які мали суто навчальне значення. Існують декілька портретних малюнків «козаків-бандуристів», які є, на нашу думку, проміжною ланкою між портретним і побутовим жанрами. Тогочасні зразки багатофігурних творів побутового жанру містять зображення троїстих музик, що свідчить про активну участь такого типу музичних гуртів в урочистих подіях, святкуваннях тощо. Зароджується в XVII ст. традиція зображення музикантів і музичних інструментів в алегорично-міфологічному жанрі.

Проаналізовано мотиви мілітарної музики у творах образотворчого мистецтва XVII–XVIII століть. Сурми й литаври стали унікальними символами козацької влади в переліку козацьких клейнодів. На військових мальованих корогвах того часу існують зображення литавр і сурм, що вплетені у герби; зображення святих Юрія, Михаїла, як покровителів війська; символічні зображення козака з рушницею й ангелів-сурмачів. Елементи музичних козацьких клейнод проникають в іконопис, живописні епітафії, герби, гравюри тощо, адже були свідченням автономії та незалежності. Перехід цих

реалістичних музичних мотивів у статус символу вказує на процес сакралізації козацьких звичаїв. Сюжети з персонажем-музикантом «Козак-бандурист» і «Козак Мамай» є символічним й унікальним в іконографічній системі європейського живопису, мають походження від реалістичних портретів козаків-музикантів. Розвою символічного образу Мамаїв сприяв феномен європейського лицарства, а після втрати державності Україною він глибоко вкорінився в національну культуру, слугував ціннісними орієнтиром як для простого народу, так і для воїнів у визвольній боротьбі. Такі картини відображали феномен кобзарства, хоч дискусійним залишається питання які саме інструменти (кобза, бандура, бандурка) зображені. На початках виникнення традиції художники більш детально зображали сам інструмент, способи гри на ньому, а вже пізніше у кінці XVIII ст. цей іконографічний атрибут набув більш узагальненого та спрощеного вигляду. Жанрові особливості музичної теми в світському живописі вказують, що зображення музикантів та музичних інструментів функціонують як маркери соціального статусу, стану емоційного напруження, елементом глорифікації, деталізації для певного типу події (святкової, ритуальної, побутової, героїчної) тощо.

Ключові слова: український живопис, образотворче мистецтво, українська культура, національне мистецтво, жанри живопису, іконопис, храмовий розпис, портрет, гравюра, іконографія, музична тема, малярство XVI–XVIII століть.

ABSTRACT

Pazyniuk M. V. Depiction of Musical Instruments and Musicians in Ukrainian Painting of the 16th–18th Centuries. – Qualification scientific work on the rights of manuscript.

Thesis for a Doctor of Philosophy degree in Field of Study 02 Culture and Art, Speciality 023 Fine Arts, Decorative Arts, Restoration. Vasyl Stefanyk Precarpathian

National University, Ministry of Education and Science of Ukraine, Ivano-Frankivsk, 2026.

The study explores the core theme: the specific features of iconography, stylistics, and genre diversity in the depiction of musical instruments and musicians in Ukrainian painting of the 16th–18th centuries.

For the first time in art history discourse, the depictions of musicians and musical instruments in Ukrainian painting of the 16th–18th centuries have been systematized. The thesis synthesizes the materials collected by the author during the study of visual sources regarding the development of the musical theme in Ukrainian fine arts.

An extensive source base of domestic and foreign scholarly research related to these monuments has been analyzed. Theoretical works, research articles, and other sources shedding light on various aspects of the development of the musical theme in Ukraine have been studied and critically reviewed, highlighting the interaction between religion and music that dates back to the Paleolithic era. Furthermore, the study examines visual artifacts of ancient music, which serve as a foundation for the formation of musical themes in European visual arts. It is argued that the models of the classical antiquity world became the basis for musical themes in European painting, encompassing religious, secular, and mythological-allegorical directions.

The iconographic material is examined within the historical and theological context of musical motifs in Christian painting. The study highlights the specific features of biblical texts regarding King David the musician, outlines the variability of musical motifs in the "Last Judgment" scenes, and substantiates the grounds for including shepherds with musical instruments in the iconography of the "Nativity of Christ." It synthesizes the main themes of the musical topic in European and Ukrainian painting of the Middle Ages and the Renaissance (including scenes of the "Nativity," "Ascension of Christ," "Assumption of Mary," "Flight into Egypt," "Annunciation," "Coronation of the Virgin," etc.). For the first time in Ukrainian art history, the concept of singing and playing angels is analyzed. The events of the Apocalypse indicate the use of musical instruments—trumpets—by angels, which

subsequently became the basis for various depictions of angel-musicians in painting, graphic arts, and sculpture of the Medieval and Renaissance periods.

The research investigates the iconography of musicians and musical instruments in 16th-century Ukrainian icon painting, categorizing musical motifs by their significance within the iconography of specific subjects. It examines the visualization of biblical texts in icon painting and distinguishes the representation of secular musical culture in scenes such as the "Last Judgment" and "Saint George." Shepherds in the "Nativity" icons typically carry a musical instrument (mostly a horn) as an attribute of their profession, either holding it or actively playing in the right section of the iconographic scheme. The study analyzes the characters with musical instruments in the "Last Judgment" scenes (angel-musicians, devil-musicians, King David the Psalmist, and real musicians), which emotionally emphasize the two paths of a Christian (toward eternal bliss or hellish suffering). The schematic nature of these Ukrainian icons precludes a highly precise identification of the aerophones. Secular musical culture in icon painting is represented by sinner-musicians in the Last Judgment scenes; they received the greatest artistic variability because they were familiar to contemporary viewers and artists from everyday life. Small secular musical scenes featuring musicians on towers are also found in certain 16th-century Ukrainian icons of various subjects.

For the first time, a comprehensive evolutionary analysis has been conducted on the iconography, stylistics, and genre diversity of depictions of musicians and musical instruments in 17th–18th-century Ukrainian painting. It is established that musical motifs in 17th–18th-century church art should be examined both within the context of the national icon-painting tradition and with consideration for Western European iconographic and stylistic influences.

A secular depiction of a real choir is featured in an icon from the village of Sytykhiv, which blends folk types with traditional Christian iconography. This imagery aligns with the Ukrainian tradition of portraying historical figures and donors in icon painting. Conversely, in "Nativity" scenes, the 17th–18th-century tradition of representing shepherds with wind instruments persists, though the icons

become smaller in scale. Concurrently, a tendency toward fragmenting the narrative into smaller scenes—such as the "Adoration of the Shepherds" and the "Adoration of the Magi"—gradually displaces this musical motif.

Musicians within the iconographic schemes of Last Judgment images also underwent transformations during the 17th and 18th centuries: the tradition of depicting musician-demons is partially maintained, the figure of King David disappears, and the visualization of musician-sinners occurs only sporadically. By the late 18th century, only angel-musicians remain in these icons; however, under the influence of Western European models, they are depicted in the upper section of the composition beneath the heavens, near Jesus Christ.

The depictions of angel-musicians across various subjects of church painting are analyzed as symbols of emotional elation and glorification within the iconography of the "Dormition of the Mother of God" ("Assumption") and the "Coronation of the Virgin". The variety of musical instruments played by angels expanded significantly, including lutes, harps, violins, and flutes. Notably, subjects of the "Coronation of the Virgin" featuring angel-musicians are found in both Western and Eastern Christian church art, whereas the "Assumption" appears exclusively in Catholic examples.

Within the decorative program of the church in the village of Pijlo, the image of St. Cecilia—the patron saint of music in the Latin tradition—has been identified. The presence of groups of real musicians on either side of her in the Pijlo murals forms a traditional "sacred concert" (*concerto sacro*). This composition aligns with the overarching thematic direction of the artwork and bears a distinct Roman Catholic character. These facts highlight the pathways through which Ukrainian painting adopted Western European iconography.

Finally, musical themes in the surviving murals of Roman Catholic churches were intended for the glorification and promotion of Western Church dogmas, as well as the praise of its monastic orders, with their composition and style heightening the overall sense of illusionism and pomposity.

A detailed analysis is conducted on the genre specifics of the musical theme in Ukrainian secular painting of the 17th and 18th centuries, a period marked by its

intensifying development. As genre painting, historical painting, portraiture, and allegorical-mythological genres flourished, the repertoire of subjects featuring musicians and musical instruments expanded. Angel-musicians appear in select examples of portraiture. However, despite the widespread presence and use of musical instruments in the private lives of Ukrainian elites, realistic depictions of secular individuals with instruments are not observed. It is argued that such representations were not in demand and did not align with the Ukrainian cultural tradition. Nonetheless, Ukrainian painters' close familiarity with Western European models of secular musical portraits is confirmed by a series of copy drawings with various musical themes created by students of the Lavra icon-painting workshop, which served purely educational purposes. Several portrait drawings of "Cossacks-bandurists" exist, representing, in the author's view, an intermediate link between the portrait and genre (everyday life) categories. Contemporary examples of multi-figure genre works feature depictions of *troisti muzyky* (traditional trio ensembles), indicating the active participation of such musical groups in festive events and celebrations. Furthermore, the 17th century marked the inception of the tradition of depicting musicians and musical instruments within the allegorical-mythological genre.

Military music motifs within the visual arts of the 17th–18th centuries have been analyzed. Trumpets (*surmy*) and kettledrums (*lytavry*) emerged as unique symbols of Cossack authority within the inventory of Cossack regalia (*kleinody*). Military painted banners of the era feature depictions of kettledrums and trumpets woven into coats of arms, alongside representations of Saints George and Michael as patrons of the army, symbolic images of a Cossack with a musket, and angel-trumpeters. Elements of musical Cossack regalia penetrated icon painting, painted epitaphs, heraldry, and engravings, serving as evidence of autonomy and independence. The transition of these realistic musical motifs into the status of symbols highlights the process of the sacralization of Cossack victories.

Subjects featuring the musician characters "Cossack-Bandurist" and "Cossack Mamay" represent a symbolic and unique phenomenon within the iconographic

system of European painting, originating from realistic portraits of Cossack musicians. The development of the symbolic image of Mamay was fostered by the phenomenon of European chivalry; following Ukraine's loss of statehood, it became deeply rooted in national culture, serving as a value-orienting symbol both for the common folk and for warriors in liberation struggles. These paintings reflected the phenomenon of kobzar art, although the question of which specific instruments (kobza, bandura, or bandurka) are depicted remains a subject of debate. At the inception of this tradition, artists documented the instrument and performance techniques in greater detail, whereas later, by the late 18th century, this iconographic attribute assumed a more generalized and simplified form.

Finally, the genre characteristics of the musical theme in secular painting indicate that depictions of musicians and musical instruments function as markers of social status, states of emotional intensity, elements of glorification, and narrative details for specific types of events (festive, ritual, everyday, or heroic).

Keywords: Ukrainian fine art, Ukrainian culture, national art, painting genres, icon painting, church mural, portrait, engraving, iconography, musical theme, 16th–18th-century painting.

СПИСОК ПУБЛІКАЦІЙ ЗДОБУВАЧА ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ

Статті у наукових фахових виданнях категорії (Б).

1. Пазинюк М. Зображення музичних інструментів та музик волинськими іконописцями. *Українська культура: минуле, сучасне, шляхи розвитку* : зб. наук. праць. Наукові записки Рівненського державного гуманітарного університету. Рівне : РДГУ, 2022. Вип. 40. С. 66–72.

DOI: <https://doi.org/10.35619/ucpmk.vi40.526>.

URL: <https://zbirnyky.rshu.edu.ua/index.php/ucpmk/article/view/526>

2. Пазинюк М. Картини «Козак Мамай» в контексті розвитку музичної теми українського живопису XVII–XVIII ст. *Вісник Львівської національної академії мистецтв*. Львів : ЛНАМ, 2025. Вип. 54. С. 85–91.

DOI: <https://doi.org/10.37131/2524-0943-2025-54-10>.

URL: <https://visnyk.lnam.edu.ua/visnyk/2025/54/mariya-pazynyuk-85-91>

3. Пазинюк М. Ангели-музиканти в українських іконах Страшного Суду XVI–XVIII ст. *Вісник Львівської національної академії мистецтв*. Львів : ЛНАМ, 2025. Вип. 55. С. 58–65.

DOI: <https://doi.org/10.37131/2524-0943-2025-55-7>.

URL: <https://visnyk.lnam.edu.ua/visnyk/2025/55/mariya-pazynyuk-58-65>

4. Пазинюк М. Музична тема в кужбушках іконописної майстерні Києво-Печерської лаври. *Актуальні питання гуманітарних наук: міжвузівський збірник наукових праць молодих учених Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка* / [гол. ред. М. Галів]. Дрогобич : Видавничий дім «Гельветика», 2026. Вип. 96. Том 2. С. 138–143.

DOI: <https://doi.org/10.24919/2308-4863/96-2-20>.

URL: https://www.aphn-journal.in.ua/archive/96_2026/part_2/22.pdf

Наукові праці, які засвідчують апробацію матеріалів дисертації:

1. Пазинюк М. В. Зображення музичних інструментів в українській музичній енциклопедії. *Матеріали звітної наукової вебконференції викладачів, докторантів, аспірантів університету за 2021 рік Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника, 4–5 квітня 2022 р., м. Івано-Франківськ*. Електронне видання. Івано-Франківськ : Прикарпат. нац. ун-т ім. В. Стефаника, 2022. С.182–184.

URL: https://www.researchgate.net/profile/Lesia-Pron-2/publication/371534727_VOENNIJ_STAN_TA_INVESTICII_REALII_UKRAINI/links/6488f183712bd8296221a89d/VOENNIJ-STAN-TA-INVESTICII-REALII-UKRAINI.pdf

2. Пазинюк М. Ікони страшного суду в українській традиції: символіка, структура, естетика та зображення музичних інструментів. *Реалії та пріоритети розвитку науки та освіти : матеріали II Міжнародної науковопрактичної конференції / Міжнародний гуманітарний дослідницький центр (Чернігів, 26 травня 2025 р.).* Research Europe, 2025. С.123–125

URL: <https://researcheurope.org/wp-content/uploads/2025/06/re-26.05.2025.pdf>

3. Пазинюк М. Історичні аспекти зображення музичних інструментів та музикантів у творчості українських митців другої половини XX ст. *Українське шістдесятництво як культурно-мистецький вияв національної ідеї : матеріали Всеукраїнської наукової конференції : збірник матеріалів Всеукраїнської наукової конференції / за редакцією І. Дундяк.* Івано-Франківськ : Голіней О. В., 2026. С. 98–100

URL: https://kditm.cnu.edu.ua/wp-content/uploads/sites/60/2026/05/prohrama1_ostatochna_postorinkova.pdf